

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

**“Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” йўналиши
201-гуруҳ талабаси Актамов
Асқарнинг**

REFERAT

**МАВЗУ: ВАТАНГА МУНОСАБАТ: СИЁСИЙ, ИҚТИСОДИЙ,
МАЪНАВИЙ ЖИҲАТЛАР .**

Илмий раҳбар:_____Шоҳайдарова М.

Кафедра мудири_____ М.Собирова

Тошкент-2014

МАВЗУ: БАТАНГА МУНОСАБАТ: СИЁСИЙ, ИҚТИСОДИЙ, МАЪНАВИЙ ЖИҲАТЛАР

Режа:

Кириш.

- 1. Турли миллатлар маънавияти ягона Борлиқ ҳақиқатининг
жилолари сифатида.**
- 2. Миллий маънавиятимизда "Ватан" тимсол-тушунчасининг
маъно жилолари.**
- 3. Тафаккур турлари ва маънавият. Мантиқий тафаккур.**
- 4. Миллий маънавият тарихий ҳодиса сифатида.**
- 5. Башарият тарихи ва маънавият. Миллий маънавиятимизнинг
теран томирлари.**

Хулоса.

Адабиётлар руйхати.

Кириш

Мавзунинг долзарблиги.

Агар биз ватан инсон яшайдиган жой десак, дунёнинг истаган бир худудида умр кечириш мумкин.

Ватан туйғусини англаш учун инсон маълум бир камолотга эри-шуви, худбинликни унутиб, оиласи, маҳалласи, халқини сева олиши лозим. Аксинча, бу қутлуғ сўз оддий тушунча бўлиб қолади.

Ватаннинг моҳиятидир. Миллий истиқлол ғоясининг фазилати ва аҳамиятларидан бири шундаки, у бизга ватанни англаш, севиш ва кадрлашга бекиёс ёрдам беради.

Мавзунинг мақсади. Ҳар бир халқнинг инсоният тарихида ўзига хос, ноёб ва бетакрор ўрни бор. Шу жумладан Ўзбекистон ватанимизнинг ҳам ўрни бекиёс. Давлатимиз суверен демократик давлат бўлиб ривожланишимизда, Конституциямизнинг ўрни катта ва муҳимдир. Конституциямизда ўзбек халқи учун инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигини тантанали равишда эълон қилди. Қомусимиз дунё бўйича энг мукамал ва пухта ўйлаб тузилган Конституциялар ичида юқори ўринда туради. Жамият жабҳаларида ёшларга ғамхўрлик, уларнинг жамият ҳаётига дахлдор инсонлар бўлиб етишларига кўмаклашиш асосий Қомусимизда юридик норма сифатида ўз ифодасини топади. Вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсизларни ҳуқуқлари давлат ҳимоясида экани ҳам алоҳида белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов «ёшларимизни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, ҳаёт абадийлиги, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавият қўрғони бўлган оилани мустаҳкамлаш бугунги кунда барчамизнинг наинки асосий вазифамиз, балки инсоний бурчимизга айланишини истардим»¹ -деб алоҳида таъкидлагани бежиз эмас.

¹ Каримов И.А. Юсак маънавият-енгилмас куч. Т., «Маънавият», 57 –бет.

Инсонларнинг табиий биологик-физиологик муносабати деганда моддий-иқтисодий муносабатда уй-рўзгорни бошқариш, мулккий муносабатни, ҳукукий–қонуний муносабат-никоҳнинг қонунийлигини, маънавий-ахлоқий муносабатда эса эр-хотин иноқлиги, поклиги, ота-она билан фарзандлар ўртасидаги меҳр-оқибат, ҳурмат, бурч ва шу кабиларни тушуниш лозим. Ҳозирги кунда юқорида зикр этилган оила ва унинг билан бевосита боғлиқ масалалар қонун йўли билан муҳофаза қилинган ва қафолатланган. Чунки у жамиятнинг ажралмас бир бўлагидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ва ҳукуматимиз оилани жамият негизи сифатида билиб, унга нисбатан ғамхўрлик қилмоқда, унинг моддий-маиший равақи учун бутун имкониятларни ишга солмоқда. Жумладан, юртбошимиз оиланинг жамиятда тутган ўрни ва аҳамияти тўғрисида шундай дейди: «Бола туғилган кундан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади»¹. Бу ўрнида илгари сурилаётган педагогик ғоянинг туб моҳияти оила тарбиясини тўғри йўлга қўйиш, мустаҳкамлаш ва янада чуқурлаштириш билан боғлиқдир. Оила тарбияси деганда ота-она, оиладаги катта кишилар, бува ва бувилар, ака-опалар ва шу кабилар томонидан болаларнинг тўғри, миллий ахлоқ-одоб нормалари асосида тарбиялашини тушуниш лозим.

Оила тарбиясида ҳикмат (фалсафий-педагогик йўналишлар) кўп. Янги ўтказилган инҳолнинг тўғри ёҳуд эгри ўсиши боғбон меҳнати ва маҳоратига боғлиқдир. Эгри ўсаётган инҳолнинг қаддини ростлаб қўйилмаса, у нотўғри ривожланади. Янги туғилган гўдак тарбияси билан шу ёш инҳол ҳолати ўртасида қандайдир табиий ўхшашлик мавжуд.

Мавзунинг вазифаси. Бундан кўриниб турибдики, меҳнат тарбияси, маънавий-ахлоқий тарбия, ахлоқ-одоб нормалари, Ватан туйғуси ва ватанпарварлик тарбияси, маънавий-эстетик тарбия, жисмоний тарбия,

¹ Каримов И.А. «Баркамол авлод орзуси» китоби. «Шарқ» нашриёти-матбаа концерни. 1999, 8-бет.

катталарга хурмат, кичикларга шафқат, миллий ғурур ва ифтихор тарбияси, ижтимоий тарбия ва шу кабилар оиладан бошланади. Шу зикр қилинган педагогик-фалсафий тушунчалар оила раҳбарларининг дунёқараши билан чамбарчас боғлиқдир. Дейлик, деҳқон дунёқараши унинг ҳалол меҳнат қилиб, дастлаб оила тўкинлиги ва сўнгра халқ фаровонлигини таъминлашда кўринади. Унинг барча фаолияти шу олижаноб туйғу билан уйғунлашган. Бу оилада бола меҳнатсеварлик руҳида тарбияланади. Ҳаёт ва турмушнинг ҳамма нуқта ва қирралари меҳнат билан равшанлашади. Зотан, меҳнаткаш инсон ҳар соҳада ўз йўлини топа олади.

Халқ меҳнаткаш, юксак ахлоқ-одобли йигитчани кўрса, «отанга раҳмат», хуш қилиқли, гўзал хулқ-атворли, ширинсуҳан, мулойим, чевар, пазанда қизни кўрса «онангга раҳмат» дейди. Бу оила тарбиясининг ширин меваси туфайлидир.

1. Турли миллатлар маънавияти ягона Борлик ҳақиқатининг жиолари сифатида

Авалло, маънавият инсонни жамики бошқа мавжудотлардан ажратиб турувчи моҳият бўлиб, инсон - табиатнинг, барча тирик мавжудотнинг гултожи, дейилганда унинг ушбу хислати, яъни, юксак маънавият эгаси бўла олиш имкони назарда тутилгандир. Бу имконни бошқа жонзотларда кўрмаймиз. Агар ҳайвонот дунёсини фақат моддий ҳаётга тегишли, фаришталар эса соф маънавий хилқатлар деб тасаввур қилинса, одам боласида моддият ҳам, маънавият ҳам мавжуддир. Маънавият Инсон қалбидаги илоҳий нур, Олий ҳақиқат нури бўлиб, шу сабабдан буюк бобокалонларимиз инсон қалбини “Ҳақиқат асрорининг ганжинаси” деб атаганлар. Ҳақ асрори эса шундай сеҳрли тилсимки, уни тугал ечишга аҳли башар қудрати етмайди. Зотан, ҳеч бир одам боласи “уни инсон даражасига кўтарадиган асосларнинг асосини ўз ақли билан том маънода қамрай олмайди”².

Маънавият ўзликни англашдир, деб ҳам кўрдик. Инсон нафақат ўзгани, балки ўз моҳиятини ҳам ҳеч қачон охиригача англаб ета олмайди. Аммо ўзликни англашга интилмаган инсон ҳам ҳеч қачон ҳақиқий Шахс бўлиб етишмайди. Инсон маънавияти туфайли ғайбга туташдир. У Ҳақдан ибтидо олган ва интиҳода ҳам Ҳаққа бориб туташади. Инсонлар ақли ҳам, руҳияти ҳам турли қусурлардан, адашувлардан, баъзан хатто шайтоний васвасалардан холи эмас. Инсон, барибир, моддий. Унинг моддий моҳияти зиддиятлардан холи эмас. Унда нафс бор, ғафлат ва шаҳват, кибр ва ҳасад бор. Маънавиятни шуларга аралаштириб юборсак, ўзимизни ҳам, ўзгаларни ҳам чалғитиб қўямиз. Маънавият инсон руҳида Олий ҳақиқат билан уйғунликни таъминлаб турувчи илоҳий файздир. У ҳар кимга бир хил даражада насиб эта бермайди. Нопоклик, ғараз инсондан илоҳий файзни қочиради. Бундай инсон қалбини аввал ғубор, бора-бора зулмат қоплаб боради. Нопоклик ва ғараз йўлининг ниҳояси аянчлидир.

² Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с. 81.

Ҳақиқат - чексиз. Қуръони каримнинг “Бақара” сурасидаги “Оят ал-курси” номи билан машҳур бўлган 255-оят ниҳоятда эл ичида мўътабар тутилади. Сабаби, унда Аллоҳ ҳақиқатига жуда ихчам, аммо мукаммал ишора мавжуддир. “Аллоҳ - ундан ўзга илоҳ йўқдир” деб бошланувчи ушбу оятнинг фақат икки жумласини эслайлик: “Осмонлар ва Ердаги (барча) нарсалар Униқидир”..., “Унинг курсийси Осмонлар ва Ердан (ҳам) кенглик килур”, деб ўгиради уларни муҳтарам таржимон.

Миллий маънавиятимизда Борлиқ ҳақиқати Тавҳид эътиқодида ифодаланади. Барча буюк аجدодларимиз ана шу улуғ Ҳақиқатни тушуниш учун интилиб яшаганлар ва ҳар ким ўз ҳоли даражасида уни тавсиф ва талқин этишга уринган. Назаримизда, Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонида ушбу талқин энг мукаммал суратда ифода этилган. Биз ундан бир ривоятнинг насрий баёнини келтириш билан чекланамиз. Шоир “Маърифат водийси” таърифини бергач, уни изоҳлаш учун Санойидан бир ривоят келтиради:

“Эшит, бунга ушбу можаро жуда муносиб мисол бўла олади. Нақл қилишларича, бир гуруҳ кўрлар тўдаси бир сабаб билан: мусофирлик ёки асирлик туфайли Ҳиндистонга бориб қолишибди. Сўнгра фалакнинг гардиши билан улар ўз юртига қайтиб келишибди. Бу ерда улардан бир киши : “Филни кўрдиларингизми?” - деб сўрабди. Улар: “Ҳа”, - деб жавоб берибдилар. “Кўрган бўлсангиз, далил келтиринг”, - дебди бояги киши.

Улар аслида филни кўрмаган, у ҳақда ҳатто яхши сўраб ҳам олмаган эдилар. Ҳар бири филнинг бир аъзосини пайпаслаб, ундан билим ҳосил қилиб олган эди. Шу сабабли филнинг қўлларини ушлаган киши фил сутунга ўхшар экан, деса, қорнини пайпаслаган, йўқ, у бесутун, деди. Хартумини ушлаган, фил аждаҳога ўхшаш бир нарса экан, деса, тишларини баён қилувчи киши эса, фил иккита суякдан иборат, деди. Қуйруғидан хабар берган киши филни осилиб турган илонга қиёс этди. Қўли билан филнинг бошини пайпаслаган киши уни бир чўққининг тумшуғи деб шарҳ қилди. Филнинг қулоғига қўл етказган киши уни қимирлаб турган икки елпиғич экан,

деди. Уларнинг барчаси шу тариқа кўрлик юзасидан турли сўзлар айтдилар. Гарчи улар айтган сўзларнинг барчаси тўғри бўлса-да, уларнинг ҳаммаси нуқсонли эди, уларда тартиб мавжуд эмас эди.

Шунинг учун ҳам филбонлик соҳасида устод ҳисобланган етук файласуф, ўзи ҳинд наслидан бўлган киши, улар айтган сўзларни тинглаб, нақл қилганларга таъна сўз айтмади ва шундай деди:

- Ҳар бир киши фил ҳақида ўзи билганларини айтиб, у ҳақда нишон берди. Улар бир-бирларига зид фикр айтган бўлсалар-да, кечиарлидир. Чунки уларнинг ҳар бири ўз билганича сўз айтди, аммо улардан ҳеч бири филни кўрган эмас эди. Лекин улар айтган бу сифатларнинг барчаси бир ерга жамъ қилинса, улардан фил ҳақида муайян тасаввур ҳосил бўлади.

Узоқни кўрувчи кишига бу жуда яқин бўлгани учун у ҳеч иккиланмасдан кўрлар айтган барча сўзларни чин деб баҳолади.”³

Юқоридаги оятда яна ишора қилинади:”(Одамлар) Унинг илмидан фақат (У) истаганича ўзлаштирурлар.” Демак, ҳар бир инсоннинг билимлари чегарали. Шу сабабли Борлиқ ҳақиқатини англаб етиш учун аввало инсонлар бир-бирига эътибор қилиши, бир-бирини тушунишга интилиши лозим. Табиатни, ундаги ҳар бир заррани, майсани, тирик жонни тушунишга интилиб яшамоқ, доим ўзгани тушунишга интилмоқ - маънавият йўли шудир.

Суфийлар айтадики, Ҳаққа етишиш учун ўзлигини англаб етмоғинг лозим. ”Мажоз тариқи” намояндалари қўшимча қиладилар: ”Тўғри. Аммо инсон ўзлигини англаб етиши учун ҳам, аввало, ўзгаларни тушунишга интилмоғи керак бўлади.” Ҳар бир одам боласининг Ҳаққа нисбати унинг ўзгаларга нисбати билан белгиланади, шунинг учун ҳам ҳар бир шахс маънавияти бетакрор ва ўзига хосдир. Демак, ушбу шахслар маънавияти мажмуидан иборат бўлган миллат маънавияти ҳам бетакрор ва яхлит ҳодисадир.

Турли миллатлар маънавиятининг ўзаро нисбати ҳам турли шахслар нисбати кабидир, дейиш мумкин. Чунки турли миллатлар турлича шароитда

³ Алишер Навоий. Лисон ут-тайр. Т., 1991, с.402 (насрий баён муаллифи Ш. Шарипов).

истиқомат қиладилар, ўзига хос тарихий тараққиёт йўлини босиб ўтганлар. Шу сабабли ягона ҳақиқатни идрок этишда бир-бирларидан фарқ қиладилар. Шундай экан, бир миллат вакили аввало ўз миллий маънавиятини англаб етишга ҳаракат қилишдан бошлагани ақлга мувофиқдир. Зеро, ўзининг кимлигини тушуниб етмаган миллат ўзгани тушуниши эҳтимолдан узоқ. Фақат турли халқ вакиллари ўз миллий маънавиятлари хусусида бир хулосага келгач, уларни ўзаро қиёслаш имкони пайдо бўлади.

Инсоннинг дунёни, ҳақиқатни англаб етиш жараёнига хос бўлган тарихий такомил жараёни турли миқёсда: 1) умуминсоният ривожиди, 2) инсонлар жамоасининг турли замоний ва маконий бирлашмалари доирасида, 3) ҳар фард инсон умри давомида рўй беради. Буларнинг ҳар бири ўз навбатида бошқаси билан мураккаб боғланиш, туташув ҳосил қилмасдан иложи йўқ. Демакки, агар бирор ҳодиса ҳақида мулоҳаза юритишга, унинг моҳиятини жиддий англаб етишга қасд қилинса, уни атроф-воқелик, ўзи мансуб бўлган умумий ва хусусий ҳодисалар силсиласида олиб қаралмоғи, макон ва замонидан узиб олмай идрок этилмоғи асли ҳақиқатни, яъни ўша ҳодиса моҳиятини тўғри ёритишга ёрдам бериши мумкин.

Маънавият илмдан ҳам, мантикий тафаккурдан ҳам қамрови кенгрокдир. Билимни инсон ҳам ҳаётдан, ҳам китоблардан ўрганади. Аммо ҳаётни, инсонни, илмни англаб етиш учун, аввало, унга меҳр билан, беғараз, ”холисанлиллоҳ“ ёндошмоқ зарур. Олдинги бобларимизда Ватан ва табиат, шахс ва миллат, дин ва маданият, сиёсат ва иқтисод, қонун ва адолат хусусида, уларнинг маънавиятга нисбати ҳақида мулоҳазалар юритдик. Булар барчаси ягона Ҳақиқатнинг турли қирраларидир. Ягона минтақа маданияти унинг таркибига кирган ҳар бир халқнинг ўз маънавий қиёфасини йўқотишига олиб келгани йўқ, балки уни ўзаро бойитди ва мукаммаллаштирди. Бу ягона минтақа маданиятини бирлаштириб турган ички бош маънавий омил тавҳид эътиқодини борган сари теранроқ ва мукаммалроқ тушунишга интилиш эди.

2.Миллий маънавиятимизда "Ватан" тимсол-тушунчасининг маъно жилолари

Ватан – бу ҳар бир халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини мужассамлаштирувчи муқаддас макон бўлиб, остона, бешик, уй, ма-ҳалла, кишлоқ, шаҳарлар мажмуаси, яшил водийлар, дарёлар – бир сўз билан айтганда, биз учун Ўзбекистондир.

Ватанни англаш, севиш, қадрлаш – олий туйғулардир. Ватан ўзи нима? Уни қандай англаш ва севиш лозим? Нима учун ватанпарварлик энг олий туйғу? – деган саволлар жуда содда туюлса-да, улар ҳар бир инсондан баркамолликни талаб қилади. Агар биз ватан инсон яшайдиган жой десак, дунёнинг истаган бир ҳудудида умр кечириш мумкин.

Ватан туйғусини англаш учун инсон маълум бир камолотга эри-шуви, худбинликни унутиб, оиласи, маҳалласи, халқини сева олиши лозим. Аксинча, бу қутлуғ сўз оддий тушунча бўлиб қолади. Ватанга ҳар бир инсон ўзича етишади. Инсон 100 йилдан ортиқроқ Ўзбе-кистонда яшаб, Ватан нималигини билмай ўтиши ёки мажбуран хо-рижда яшаб, шу юрт учун фидо бўлиши мумкин. Севишни, шунингдек, Ватанни севишни ўргатиб бўлмайди. Бизнингча, инсон энг олий қадрият экан, аجدодларимиз яшаган, биз яшаётган, авлод-ларимиз яшайдиган ҳудуд Ватан тупроғи, халқи эса Ватаннинг моҳиятидир. Миллий истиқлол ғоясининг фазилати ва аҳамиятларидан бири шундаки, у бизга ватанни англаш, севиш ва қадрлашга бекиёс ёрдам беради.

Ҳануз хотирамизда, мустақиллигимизнинг иккинчи йили Президент "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли" рисоласини эълон қилди. Ушбу китобнинг алоҳида боби "Мустақил Ўзбекистонни ривожлантириш-нинг маънавий - ахлоқий негизлари" деб номланган бўлиб, унда санаб ўтилган 4 негизнинг бири "Ватанпарварлик" эди.

Дарҳақиқат, ҳар бир шахс учун ўзликни англашнинг ибтидоси Ватан туйғусидир. Бу муқаддас туйғу ҳақида саноксиз китоблар ёзилган. Ватан

тушунчаси кенг қамровли, кўп маъноли тушунча. Инсон ўз киндик қони тўкилган, туғилиб ўсган диёрини Ватан дейди, аммо ҳар бир инсон бу тушунчага ўз маънавий камолот даражасига кўра қамров беради. “Ўз уйим - ўлан тўшагим”, дейди биров, бошқаси туғилган шаҳар ёки қишлоғини Ватаним, юртим, дейди. Аммо қандай талқин этилмасин, муҳими, Ватан тушунчаси маънавий муносабатни билдиради, яъни у маънавий қадриятдир, Ватан туйғуси инсон маънавий камолоти даражасидан хабар бергувчи илк муҳим нишонадир.

Ватан тушунчаси кенг қамровли, дедик, яъни у маънавий қадрият сифатида инсон онгида ҳар хил даражада тажассум топади, вазиятлардан келиб чиқиб, турлича талқин этилади. Агар уларнинг барчаси назарга олинмаса, қиёсий таҳлилдан ўтказилмаса, ёш авлод руҳига сингимайди, оддий бир шиор даражасида қолиб кетаверади. Қани, миллий маънавиятимиз анъаналарида "Ватан" деганда ким нимани тушунади - бир кўздан кечирайлик-чи?

Аввало, тасаввуф шайхлари - нақшбандия пирлари наздида руҳ учун бадан - Ватан. "Сафар дар Ватан" дейди ҳазрати Баҳоуддин устозлар изидан бориб. Яъни инсон руҳи баданни, моддий вужудни тарк этмаган ҳолда Ҳақ билан бирлашуви, кўнгил кўзгусини поклаб, унда ҳақ жамоли акс этишига эришуви лозим. Бу Тавҳид эътиқодининг бош талабидир. Инсон Аллоҳ томонидан моддий вужуд сифатида яратилган, уни моддий эҳтиёжларсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Фақат инсон ўз вужудини пок сақлаши керак. Шу нуқтаи назардан таҳорат шунчаки расмийчилик эмас, балки Покланишнинг ибтидоси, бошланишидир. Инсон ўз вужудини, ундаги ҳар аъзони пок сақлашга, эҳтиёт қилишга Ҳақ олдида масъулдир. Аждодларимиз бу масалага алоҳида эътибор беришган. Нопок вужудда пок руҳни тасаввур қилиб бўладими?

Халқимиз "фалончи ватанли бўлипти, ўзига бир ватан солипти" дейди. Бу энди Ватан сўзининг иккинчи маъноси – турар-жой, обод маскан, ҳар бир инсон аҳли оиласи билан паноҳ топувчи гўша. Модомики, инсон моддий

вужуд экан, бир обод гўшага, аҳли-хонадон билан истиқомат қилувчи муайян маконга эҳтиёжи бор. Ўзбек доимо бу маънодаги ватанга эътибор ажратиб келган, каерда кўним топса, ўша ерни обод қилган, болам-чакам деб иморат солган, боғ, чорбоғ яратган. Уйи йўқ одамга Ватан меҳри ҳақида гапириб кўринг. Агар у фидойи бўлса, демак, миллат унинг қадрига етмапти, агар дангаса, укувсиз бўлса, демак, ўз қадрини ўзи ҳали англамапти. Халқ сўққабош одам ҳақида "бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдиқ" дейди. Шундай экан, уй -жой солиш, биринчи навбатда, инсоннинг ёлғиз ўзини ўйлаши эмас, балки аҳли оиласи, фарзандлари ҳақида қайғуриши, демак, меҳр масъулиятининг дастлабки тетапояларидир.

Ватан тушунчасининг янада кенгроқ талқини - ҳар бир инсон учун ўз туғилиб-ўсган диёри, ўлкаси - қишлоғи, шаҳари, қасабасидир. Инсон ўз киндик қони тўкилган юрти - қишлоғи, шаҳарига нисбатан алоҳида меҳр туяди, ундан узоқлашса, интилади, соғинади. Ўзга шаҳарда ҳамқишлоғини кўрса, қариндошини кўргандек бўлади, унга талпинади. Бу - табиий туйғу.

Уруғ-жамоа, илк шаҳар жамоаси даврида, дарҳақиқат, туғилган қишлоғи, униб-ўсган шаҳари инсонга Ватан бўлган. Шахс бўлиб шаклланаётган маънавият эгаси, ўз шаҳри, қишлоғи, овулини Ватан деб билган. Аммо бу ҳолат миллий маънавиятимизнинг 5-3 минг йил аввалги камолот даражасидир. Бугунги авлод ўша 3 минг йил илгари ютуқ ҳисобласа бўладиган даражада қолиб кетса нима бўлади? Бугун менинг Ватаним Қўқон ё Самарқанд, Қарши ё Наманган эмас - балки Ўзбекистон аталмиш мустақил юрт, мустақил мамлакатдир. Ҳар ким ўзи яшаб турган қишлоғи, шаҳарининг ҳар бир кўчасини, ҳар бир гузарини, ариғи-анҳорини, суви-ҳавосини пок тутишга интилноғи, шунга ҳисса қўшмоғи ҳам фарз, ҳам қарз. Аммо Ватан тушунчаси том маъносида ўзи фуқаро бўлиб ҳисобланган мамлакатга тааллуқли эканини бир зум унутмаслиги керак. Маҳаллийчилик, оила, қариндош-уруғ манфаатларини халқ ва миллат манфаатларидан ортиқ қўйиш, уларни зидлаштириш маънавий ноқислик нишонларидир.

Нега Ватан тушунчасининг бош маъноси - мамлакат, миллий давлат

билан бир келади? Чунки, бунда Она-замин ва миллат тушунчалари бирлашади, уйғунлашади. Миллат туйғуси бўлмаган инсонда ўз оиласи, туғилиб ўсган шаҳар-қишлоғига интилиш бўлиши мумкин, аммо том маънодаги Ватан меҳри бўлмайди, фидоийлик даражасидаги Ватан туйғуси унга ёт бўлади. Миллат туйғуси Ватан туйғуси билан бирлашган жойда ҳақиқий Шахс вужудга келади, маънавий камолот, юксак масъулият ҳисси шаклланади.

Ватан меҳри олий қадриятдир. Бугунги кунда Она- сайёра барча бани башарга ягона Ватан эканлигини, уни пок сақлаш, унинг бойликларини асраб-авайлаш инсоният учун ҳаёт-мамот масаласига айланиб бораётганлигини барчамиз сезиб турибмиз. Аммо, барибир, ўз Ватанини севмаган, миллатининг қадрига етмаган инсон ўзганинг ҳам, башариятнинг ҳам, куррайи замин ободлигининг ҳам қадрига етишига ишониш қийин. Ватанга садоқат ҳақиқатга садоқатнинг, миллатга меҳр аҳли башарга меҳрнинг ибтидосидир. Бусиз на адолат ғалаба қилади, на ҳақиқат юзага чиқади, на инсоннинг ўз шахсига эҳтироми шаклланади. Ватан меҳрини йўқотган шахс оёғи остидаги заминни йўқотади, бўшлиқда муаллақ қолади. Ватанга муҳаббат аجدодлар меросига қизиқиш, миллий маънавиятдан баҳрамандлик, ўз шахсий салоҳиятига ишонч, умумбашариятга ҳурмат, келажак олдида масъуллик туйғуларини тарбиялайди. Мустақиллик маънавияти Ватанга муҳаббатдан, миллат манфаатларига садоқатдан бошланади, ҳар бир шахснинг ўз ички имкониятларини Ватан манфаати йўлида унумли ривожлантириши билан намоён бўлади. Унда миллий маънавий меросдан мукамал баҳрамандликка интилиш умумбашарий қадриятлардан оғишмаслик, ўзга миллатлар маданияти, ўзга минтақа ва ўлкаларда эришилган илғор тажрибаларни ижодий ўзлаштириш иштиёқи билан уйғунликда тўлақонли тажассум топади. Бир сўз билан айтганда, ҳақиқий имон Ватанга меҳрдан, Ватан ва миллат, мамлакат ва халқ олдидаги юксак масъулият ҳиссидан бошланади.

Ватан поклигини сақлаш, Ватанни турли ғаразли кирдикорлардан

муҳофаза қилиш, Ватан манфаатлари, миллат манфаатларини теран англаб етиб, келажак авлодга - фарзандларимизга озод ва обод Ватанни мерос қолдириш учун барча истеъдод ва имкониятларимизни ишга солиш - бизнинг Ҳақ олдидаги энг улуғ масъулиятимиз эмасми?

Шуларни назарда тутган ҳолда, олдинги бобларда таърифланган ислом ахлоқига оид асосий ахлоқий фазилатларни бевосита миллий ахлоқимизда қандай аксланишини мисоллар воситасида кўрсатиш учун яна маънавий ва ахлоқ нисбати масаласига мурожаат этишга эҳтиёж сезамиз. Агар шундай қилмасак, миллий ахлоқ ҳақидаги тасаввурларимиз муайян даражада мавҳумлигича қолаберади.

Масалан, бош маънавий қадриятларимизнинг биринчиси ва асос-пойдевори бўлмиш Ватан туйғусини олайлик ва унга *поклик* ахлоқий тимсол-тушунчасини татбиқ этайлик. Биз юқорида Ватан тимсол-тушунчасининг беш маъноси ҳақида гапирдик. Миллий ахлоқимизда муҳим ўрин тутувчи *поклик* тимсол-тушунчасини ана шу маъноларнинг ҳар бирига татбиқ этадиган бўлсак, шундагина Ватан поклигини сақлаш нима дегани эканлиги ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш мумкин. Аввало, исломда бадан поклигига, унинг зоҳирий ва ботиний жиҳатларига жуда катта эътибор берилади-ки, юқорида бу ҳақда муайян тасаввур берилди. Ундан кейинги босқичда хонадонни пок сақлаш масаласи қўйилади. Бунда фақат одам ўзи яшаб турган масканини озода ва саришта сақлаши билан иш битмайди, масаланинг ботиний ва муҳим жиҳати оила аъзоларининг халқумини ва руҳини пок сақлашдир-ки, бу ҳақда батафсил изоҳ ва ўғитларни истедодли ва куюнчак шоирамиз Турсуной Содиқованинг мустақиллик йилларида нашр этилган қатор китобларидан топишимиз мумкин. Қўрқмай айтиш мумкинки, ўзи ва оила аъзоларининг халқумини пок сақлашга ҳавсала қилмаган одам Ватанни пок сақлаш учун жонбозлик кўрсатади, деб ўйлаш хом фикрдир.

Умуман олганда, миллий ахлоқимизга оид тимсол-тушунчаларнинг ўзаро нисбатини, даражаларидаги фарқларини ажратишда Бош маънавий қадриятларимиз ҳал қилувчи мезонлар вазифасини бажаради. Ватан, Шахс,

Миллат, Адолат, Ҳақиқат –ҳар бири бир гуруҳ ахлоқий фазилатлар майдони бўлиб, бу майдонлар, бир томондан, ўзаро мураккаб муносабатлар ҳосил қилса, иккинчи томондан, ахлоқий тимсол-тушунчаларни аҳамият жиҳатидан ўзаро табақалаштиришга асос бўлиши ҳам мумкин. Масалан, Ватан тимсол-тушунчасининг асосий маъноси, яъни “Ўзбекистон – менинг Ватаним” жумласида ифодаланувчи ифтихор ҳисси фақатгина Шахс маънавиятининг Миллат туйғуси даражасидаги такомил босқичида муайянлик касб этади. Унгача тилдан дилга кўчиши даргумон. Айни Ватанпарварлик ахлоқий тимсол-тушунчаси шу босқичдагина жиддий салмоққа эга бўлади. Чунки ҳалоллик ва оилапарварлик каби ахлоқий тушунчалар Ватан тимсол-тушунчасининг биринчи ва иккинчи маъноларига оид бўлиб, ҳануз Шахс маънавий такомилнинг бу даражасида Ватан туйғуси тўлақонли равишда бош маънавий қадрият сифатида англанган деб бўлмайди. Шу ўринда яна бир мураккаб ҳолат – том маънодаги Миллат туйғусини элатдошликдан фарқлаш масаласи бўлиб, буерда сиёсий ва маънавий омилларнинг бирлашуви зарур бўлади. Сиёсий жиҳатдан бир давлат фуқароларининг умумий манфаатлари миллий манфаатлар ҳисобланади. Аммо бир юртнинг фуқароси бўлган Шахс муайян ҳаётий ҳассос ҳолатда танлаш муаммосига дуч келса, расман бошқа юрт фуқароси бўлган ўз элатдошига ён босадими, ёки келиб чиқиши бошқа элатга, балки ўзга эътиқодга эга бўлган фуқародоши манфаатларини ёқлайдими деган ўта мураккаб маънавий масала ҳам мавжуд. Бу мавзуда Президентимиз И.Каримовнинг келиб чиқиши афғонистонлик ўзбек элатига мансуб бўлган афғон генерали Дўстум ҳақида билдирган мулоҳазалари ушбу масалага оид энг оқилона ечим бўлган эди. Бундай масалалар бугунги кунда ахлоқ ва маънавият нисбатига оид батафсил ишлаб чиқиши лозим бўлган илмий муаммолар тугунидан биргина намуна бўлиб, Адолат босқичида бундай саволлар янада мураккаб ечимларни тақозо қилиши табиийдир.

3. Тафаккур турлари ва маънавият. Мантиқий тафаккур

Борлиқ ҳақиқати - макон ва замонда ҳудудсиздир. Уни инсон онги яхлит қамрай олмайди. Шу сабабли аҳли башар ҳақиқатни идрок этишнинг турли йўллари қидиради. Бунинг илк намунаси асотир тафаккурдир. Биз бу масалани олдинроқ, алоҳида бобда кўриб чиққан эдик.

Ҳақиқат борлиқ янглиғ мураккаб, ранго-рангдир. Ҳар бир инсон уни маълум нисбийликдагина англаб етишга қодир. Бунинг устига турли даврлардаги одамларнинг тафаккур даражаси турлича. Асотир тафаккури, илмий тафаккур, ирфоний тафаккур...

Асотир тафаккур моҳиятни бирор муайян ашё ёки ҳодиса билан боғлаб тасаввур этишга уринишдир. Бундай ҳолат Тавротда Мусо Тур тоғига кетганда яҳудийларнинг ўзларига тилла бузоқ ясаб олиб, ўшанга сиғинишгани тасвирида ёрқин намоён бўлган. Тарихда бундай мисоллар жуда кўп. Кейинчалик мантиқий тафаккур ривож олгач, у билан ҳамзамон бадий тафаккур ҳам шаклланди⁴.

Мантиқий тафаккур, илм инсон маънавиятида жуда муҳим ўрин тутди. Янги давргача илм кўпроқ ҳаётини кузатишларнинг соф мантиқий таҳлилига таянган, махсус тажрибалар кам ўтказилган. XV асрдан Европада махсус илмий асослардаги тажрибага ихлос ва эътибор кучайди.

Мантиқий тафаккур ҳаётни, атроф-воқеликдаги нарса-ҳодисаларнинг бир-бирига муносабатини идрок этиш, тушуниб етишда ниҳоятда катта аҳамиятга эга бўлиб, аجدодларимиз бу ҳақиқатни IX-X асрлардаёқ теран англаб етганлар. Сунна давридаёқ мўътазила йўналиши намояндалари Аллоҳнинг ягоналиги ва адолатини мантиқий далиллаш йўллари қидира бошладилар. Ушбу интилиш натижаси ўлароқ калом илми шаклланди. Ботинийлар ҳам Қуръон оятлари таъвилини мантиқ қонуният-лари билан мувофиқ олиб боришга интилдилар. Аста-секин Калом илмининг ашъария ва мотуридия йўналишлари шаклланди. Улар билан бир пайтда соф ислом

⁴ Асотир тафаккур ва бадий тафаккур ўз ўрнида батафсил изоҳлангани учун бу фаслда асосан мантиқий тафаккурга эътибор қаратилди.

машшоийун фалсафаси ва мантиқ илми кенг тараққий эта бошлади. Ислом конуншунослиги, яъни фикҳ илми ҳам доимо мантиқ қоидаларидан кенг истефода этиб келди. Илмлар таснифи билан шуғулланган кўпчилик алломаларимиз аниқ фанлар (риёзиёт, хандаса) ва табиий фанлар (физика, минерология, кимё ва ҳоказолар)га фалсафанинг таркибий қисми сифатида қарадилар.

Мантиқий тафаккур инсонни фикрлаш маданиятига ўргатади. Башарият маънавий такомили тарихида мантиқий тафаккурнинг энг буюк хизмати инсон онгидаги асотир тафаккур асоратларини енгиб ўтишда намоён бўлди. Юнонда шаклланган мантиқ илми улуғ файласуфлар тафаккурини чархлаб, аста-секинлик билан ўша даврнинг ҳукмрон тасаввури - мушрикликни (Европа илмида политеизм деб юритилади) енгиб ўта бошлади. Юнон донишмандлари Борлиқнинг ягона моҳиятини қидириб, уни гоҳ сув, гоҳ олов, гоҳ тупроқ, гоҳ “атом” тушунчалари билан боғладилар. Бу жараён Аристотель фалсафасида ўзининг ниҳойи чўққисига эришди ва шу сабабли кейинча уни “Биринчи муаллим” деб улуғлай бошлашди. Мантиқ илми асотир тафаккур ва унинг эътиқоддаги асорати - мушрикликни шубҳа остига олишда етакчи аҳамиятга эга бўлганлигидан ислом минтақа маданиятида жиддий эҳтиромга сазовор бўлди. Ал-Киндий, Ал-Форобий, Абу Али ибн Сино, Ибн Туфайл, Ибн Рўшд каби улуғ файласуфлар бу тафаккур тарзини юксак даражада ривожлантирдилар. Улар мероси Европа Уйғонишига ҳал қилувчи туртки берди. Мантиқий тафаккур фалсафий ва илмий тафаккурнинг асосини ташкил қилади, шу сабабли ёшларга “Мантиқ илми” дан сабоқ бермоқ ниҳоятда муҳимдир. Айниқса, бугунги кунда ахборот тизимлари ва компьютер илми ҳаётимизга кириб келган чоғда бу илмнинг ўта зарурати сезилмоқда.

Аммо мантиқий тафаккур асло Борлиқ ҳақиқатини англаб етишнинг ягона йўли эмас. Масалан, тасаввуф ирфони мутлақо ўзига хос тафаккур тарзи бўлиб, мантиқий тафаккур воситасида уни англаб етиш мушкул. Мантиқ фақат ақлга таянса, ирфон солиқнинг бутун ақлий ва рухий

кувватини сафарбар этади.

Миллий маънавиятимиз анъанасида илм ва имон бир-биридан жудо эмас. Бир-бирига зид ҳам эмас. Алишер Навоий “Насойим ул-махабба мин шамойим ул-футувва” китобида шайх Абубакр Тоҳир Абхарий ҳақида шундай ривоят келтиради: “ Андин сўрдилар-ки, ҳақиқат недур? Дедиким, барчаси илмдир. Дедилар: илм недир? Дедиким, барчаси ҳақиқатдур.”⁵ «Илм» сўзи асли Қуръони каримда 750 мартадан ортиқ ишлатилган «*алима» феъл ўзагидан ясалган исм-сўз бўлиб, ўзбек тилидаги «билим» сўзининг маъносини англатади.

Эътиқод ва илм аро фарқли жиҳатлар ҳам йўқ эмас. Эътиқод ҳаётга яхлит ёндошади. Илм эса доимо ҳаётнинг у ёки бу алоҳида ҳодисасини ўрганади. Илм - макон ва замонда чексиз, бир киши ҳатто муайян бир соҳада ҳам ҳеч қачон барча билимни тўлиқ камрай олмайди. Ҳозирги замон илми икки устунга таянади, бири тажриба ва бири мантиқий тафаккур қонунлари. Аммо ижтимоий фанлар соҳасида нақлий ва ақлий билимлар уйғунлиги таъминланмаса, воқелик ҳақида ҳақиқий тасаввур ҳосил бўлмайди.

Қисқаси, ҳар бир инсон ўзининг назарий ва амалий билимларини, ўзи ва ўзгалар ҳосил қилган билимларни, ўтмиш аجدодлар ва замондошлар билимларини, илоҳий китобларда ҳидоят учун берилган билимлар билан инсон тафаккури ҳосил қилган билимларни қиёслаб, ўзаро уйғунлаштиришга ҳаракат қилиб борса, унинг адашув эҳтимоли камаяди ва бунда билимлар ишончлироқ бўла боради.

4. Миллий маънавият тарихий ҳодиса сифатида.

Халқ маънавиятини, миллат маънавиятини сунъий равишда, қандайдир ўйлаб топилган ақидаларга, догмаларга таяниб, юзага келтириб ҳам, кескин ўзгартириб ҳам бўлмайди. Чунки маънавият тушунчасининг мазмуни бир кунда, бир йилда, ҳатто бир асрда шаклланадиган нарса эмас, у ҳар бир

⁵ Алишер Навоий. Асарлар. 15-жилд. 1968, с. 96.

халқнинг жуда узоқ тарихи қаъридан озиқ олиб, теранлик касб этиб келади.

Бугунги кунда миллий маънавиятимиз тадқиқотчисига осон эмас, у энди шўролар даври файласуфларидан фарқли ўлароқ, ўз мулоҳазаларини мавжуд догмалар қолипида, мавҳум мантикий мулоҳазалар тарзида эмас, балки миллатнинг маънавий меросига, бу соҳада минг йиллар давомида аجدодлар эришган бекиёс ютуқларга асосланган ҳолда олиб бориши талаб этилади, яъни маънавиятга оид фанлар, маълум маънода, тарихий-назарий фанлар бўлиб, уларнинг теранлиги ва кўлами аجدодларимизнинг минг йиллар давомида тўплаган яхлит тарихий-маънавий тажрибаси билан белгиланади, шу билан бирга халқ донишмандлигининг турли суратларда зуҳур этиши ҳам ундаги назарий хулосаларнинг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб, миллий маънавият, аввало, тарихий ҳодисадир. Ўрта Осиё халқлари тарихининг ибтидоси асрлар қаърига сингиб кетган бўлиб, улар босиб ўтган неча минг йиллик маънавий камолот пиллапояларини аниқлаш бугун учун муҳим муаммодир. Биз бугунги кунда миллий маънавиятимиз назариясини яратиш учун аввало унинг тарихий тақомилини батафсил кўздан кечириб чиқишимиз керак бўлади. Айни шу масала билан шуғулланувчи фан “Маънавиятнинг ривожланиш тарихи” бўлиб, унинг асосий мавзу доираси - мустақил Ўзбекистон учун энг долзарб муаммолардан бири бўлган миллий маънавиятимизнинг тақомил тарихи, асосий қадриятлари, шаклланиш йўллари хусусидаги миллий маънавий меросимиз анъаналарига таянувчи назарий хулосалар ва қарашлар тизимидан иборат.

Аммо миллий маънавият тарихи билан сиёсий, ижтимоий, ҳатто маданий ҳаёт тарихи орасида муҳим фарқли жиҳатлар мавжуд. Аввало миллий маънавият тарихи миллатнинг маънавий тақомил жараёни билан боғлиқ. Унда баъзан асрлар кунларга, ва аксинча, кунлар асрларга тенг бўлиши мумкин. Миллатнинг маънавий камолоти замонда, яъни унинг бутун тарихи давомида юз беради, аммо у баъзан шиддат билан юксалиб борса, баъзан эса маълум даражада таназзулга юз тутиши ҳам мумкин. Бир нарса

аёнки, тарих ҳодисалари, шахслар, воқеалар ўтиб кетади, моддий маданият унсурлари емирилади, маънавият эса юксалиб, бойиб, тобора кенгрок кўлам ва теранрок мазмун касб этиб бораверади. Миллатнинг аксарияти маънавий таназзулга юз тутган фожеий шароитларда ҳам миллий маънавият йўқолмайди, кўлам ва мазмунда ўзи етишган камолот босқичини йўқотмайди. Чунки бунинг учун аجدодлар яратган барча маънавий меросни маҳв этиш, инсонлар хотирасини, ҳатто ирсий хотирани ҳам барбод қилиш керак. Ундай кундан Аллоҳ ўзи асрасин!

Демак, миллий маънавият ҳодисаси ҳам тарихий (ўтмиш тарих жараёнида юз бериб борган), ҳам бугунги кунда мавжудлигини сақлаб турган кўп ўлчамли воқелик бўлиб, Алберт Эйнштейн кашф этган тўрт ўлчамли(замон ва маконда бир пайтда мавжуд бўлган) воқе олам ушбу маънавий олам бўлса ажаб эмас. Балки маънавий олам ўлчамлари чексиз бўлиб, тўрт ўлчамли қолипга ҳам сиғмас.

5. Башарият тарихи ва маънавият. Миллий маънавиятимизнинг теран томирлари.

«Миллий маънавият десак, миллий биқикликка йўл қўямиз, умуминсоний маънавият ҳақида фикр юритиш керак», деган гапни на маънавият нималигини, на миллийлик ва умуминсонийлик орасидаги нисбат қандай бўлишини тўғри тасаввур эта олмайдиган, илмий саводи чала одамларгина айтиши мумкин. Бир инсонга ўз миллий маънавиятини тугал англаб етиш учун ҳам, Аллоҳ юз йил умр берса, камлик қилади. Ҳиндистон маданиятидан бир чимдим, Европа илмидан икки жумла, ислом дунёси маънавий меросидан икки чўқим олиб, «жаҳоншумул» маънавият назариясига даъво қилгандан кўра, ўзбек юртида яшаб ўтган буюк алломалар ижодини имкон даражасида изчил ўрганиб, шу билимлар асосида миллий маънавият ҳақида фикр юритган афзал эмасми? Биз «маънавият нима?» деган саволга немис ёхуд инглиз, рус ёки поляк, ҳинд ёки япон қандай жавоб бериши мумкинлигини башорат қила олмаймиз. Умр бўйи ўз миллий

маънавиятини, узоқ асрлар давомида ўз миллати мансуб бўлган минтақа маданияти вакиллари ижодини асл манбалардан ўрганиб келган одам ҳам миллий маънавиятимизни мукаммал англаб етдим, деб даъво қилишга хижолат бўлади. Бу иш аслида кўпчиликнинг иши. Миллат маънавияти учун бутун миллат қайғуриши керак.

Парижда, ЮНЕСКО ижроия кенгашида сўзлаган нутқида Президент Ислом Каримов айтганидек: “ватанимиз асрлар мобайнида жаҳон цивилизациясининг бешикларидан бири ҳисобланган”⁶. Аммо юртимизда 70 йил ҳукмронлик қилган собиқ тоталитар тузум маккорлик билан ўз асоратига олган халқларнинг буюк ўтмишини авлодлар хотирасидан ўчирмай туриб манфур мақсадларига ета олмаслигини яхши билар эди. Шу сабабли тинимсиз кураш ғоясини ҳаёт маъноси деб эълон қилган “доҳийлар”нинг содиқ шогирд ва издошлари нафақат тирик “душманлар” билан курашдилар, балки миллатларнинг ўтмиш маънавий мероси билан ҳам тинимсиз “жанг” қилдилар. “Дин - афюн”, диний илм пешволари, тасаввуф уламолари “ашаддий реакционер”, барча ўтмишдаги ҳукмдорлар - қонхўр, босқинчи (фақат айрим рус подшоҳлари бундан истисно этилди), ўтмиш алломалар - дунёқараши чекланган, шоирлар - маддоҳ ва ҳоказо даъволар қилинди. Бундай қора тамғалар қарамлик асоратига тушган барча халқларнинг бой маънавий меросига босиб чиқилди. Ҳатто уйидан эски араб ёзувида китоб топилган одамлар давлатга қарши жинойтда айбланган даврлар бўлди.

Мустақиллик туфайли бизнинг маънавий қадриятларимиз, ўтмиш аجدодларимиз қолдирган мерос, ўзининг бутун мукаммаллигида, қайчиланмасдан, “прогрессив-реакцион” аталмиш зўраки қолипларга тикиштирилмасдан тиклана бошлади. Қуръони карим, ҳадиси шарифлар биринчи марта ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди, Носириддин Рабғузий, Аҳмад Яссавий, Убайдий, Муҳаммад Раҳимхон Фируз, Бурхониддин Марғиновий, Абу Мансур Мотуридий, Бехбудий, Фитрат, Чўлпон ва бошқа “совет даврида” ҳатто номларини эслаш ман қилинган

⁶ Ислам Каримов. Асарлар. 4-жилд, с. 332

алломаларимизнинг асарлари бирин-кетин нашр этилиб, чанқоқ китобхонлар кўлига етиб кела бошлади. Давлат тили ҳақидаги қонун қабул қилинди. Тасаввуф пирлари - Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳовуддин Нақшбанд юбилейлари миллатимизнинг руҳида покланиш туйғуларини уйғотди. Пойтахтимизнинг қоқ марказида соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг улуғвор мужассамаси ўрнатилиши ўзбек халқининг ҳар бир фарзанди руҳида ҳақли ифтихор ҳисларидан ўчмас ёғду пайдо қилди. XX аср бошларида миллатни маърифат, адолат, ҳуррият сари етаклаган жаид алломаларимиз халқ дилидан яна муносиб ўрин ола бошлади. “Босмачи” дея ёппа қораланган миллий озодлик ҳаракати иштирокчилари ўз кадрларига лойиқ баҳоладилар.

Совет даврида бизда, биринчи навбатда, фалсафа, қолаверса, бошқа барча инсон ва жамиятга оид фанлар ҳам Европа маданияти анъаналари асосида, унинг ҳам асосан бир йўналиш - марксистик материализм йўналиши билан боғлиқ ҳолда шаклланди. Ҳатто ўз маънавий меросимизни ҳам бегона қолипларга мослаб ўрганишга уриндик. Шундай экан, бугунги кунда миллий маънавиятимизни назарий асосда жиддий ўрганишга киришишимиз бежиз эмас. Ўзбек халқининг маданияти, маънавияти ҳеч қачон жаҳон маданияти, маънавиятидан тамомила айру, алоҳида бир йўлдан ривожланган эмас. Ҳамиша бошқа халқлар маънавий бойлигини ижодий ўзлаштириб, ўзи ҳам жаҳон маданиятини бойитиб борган. Шу билан бирга миллатимизнинг ўз мустақил маънавий қиёфаси мавжуд, у асрлар, балки минг йиллар давомида шаклланган, у умуминсоний қадриятларга ёт эмас, аммо Борлиқнинг олий ҳақиқатига нисбатан ўз талқинлари, ўз ёндошуви, ўз тушунчаларига эга.

Жаҳон маданияти - турли ўлка ва минтақаларнинг ўзига хос маданиятлари мажмуидан иборат бўлиб, мавҳум бир шаклдаги умуминсоний маданият ҳаётда асли мавжуд эмас. Инсоният тарихий тараққиёти жараёнида аввал муайян кичик жамоалар доирасида шаклланган маданият унсурлари бора-бора кенгроқ миқёс касб этиб, турли элат ва миллатлар, минтақалар маданияти даражасига кўтарилиб борди ва ниҳоят Янги даврга келиб яхлит

бир воқелик сифатида идрок этила бошлади.

Ижтимоий соҳада асл ҳақиқатни англаб етиш табиий ва аниқ(математик) фанларга нисбатан бир неча баробар мушкулроқдир. Чунки ижтимоий соҳадаги тушунчалар тарихан шаклланади. Уларни англаб етиш учун миллат тарихини, унинг маданий меросини чуқур ўрганиш керак. Европа мамлакатлари бошидан кечирган давлатчилик тарихини ўрганиш асосида Осиёдаги ушбу соҳа муаммоларини англаб етиш мумкин деб ўйлаган одам қаттиқ янглишади. Марксчилар бутун инсоният тарихий тақомилига татбиқ этмоқчи бўлган формацион назария ҳам айти шу сабабдан ўзини оқламади.

Ҳар бир миллат, ҳар бир халқ ўз ҳаёт тарзини, келажагини аجدодларининг тарихий тажрибаси асосига қуради, ҳеч бир халқ бегона қолиплар, бегона андозалар асосида эмин-эркин яшаб, тараққий эта олмайди. “Одамзод бировнинг бўйига қараб ўзига тўн бичмайди”, дейди Юртбошимиз⁷. Ҳар бир хонадоннинг ўз тартиб-қоидалари бўлганидек, ҳар бир юрт ҳаётини ташкил этишнинг ҳам ўз андоза-ўлчовлари, қонун-қоидалари бўлади. Улар ўша юртнинг табиий-жуғрофий шарт-шароити, тарихий тажрибаси, миллий феъл-атвори билан боғлиқ тарзда шаклланади.

Мавҳум бир шаклдаги умуминсоний маданият, умуминсоний маънавият ҳаётда асли мавжуд эмас, жаҳон маданияти турли ўлка ва минтақаларнинг ўзига хос маданиятлари мажмуидан иборат. Қандай миллат, қандай халқ бўлмасин, барибир, уни муайян инсонлар ташкил этади. Инсонларнинг ҳар бири ўз қиёфаси, ўз феъл-атвори, фикр-андишалари, ўз ҳаёт йўли ва орзу-ниятларига эга. Аммо уларнинг барчаси Аллоҳ яратган маҳлуқотнинг бир тоифаси - бани одамга мансуб бўлгани туфайли уларнинг барчаси учун умумий бўлган муайян қадриятлар мажмуи ҳам мавжуддир. Бу қадриятлар ҳар бир миллат, ҳар бир инсон учун алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг кўр-кўрона инкор этилиши, тан олинмаслиги бутун башарият учун ҳалокатли бўлиши мумкинлигини жаҳон тарихи тажрибаси кўп марта

⁷ Ислам Каримов. Асарлар. 1-жилд, с.12

исботлаган.

Минг йиллар давомида ер юзидаги турли минтакаларда яшаган халқларнинг ўзаро сиёсий, маданий, ижтимоий алоқалари ҳозирдагидек яқин бўлган эмас. Асрлар мобайнида ер юзида турли маданий минтакалар шаклланган. Европа халқларининг умумминтақа маданияти, жануби-шарқий Осиё халқлари минтақа маданияти, Ҳиндистон яримороли ва унга қўшни ҳудудларда яратилган умумий маданият ва бошқа бир қатор минтакалар маданияти - буларнинг ҳар бири ўзгасидан фарқ қилувчи қатор диний эътиқод, фалсафий мактаблар, санъат ва адабиёт, урф-одат ва анъаналарнинг ўзига хос уйғун бир тизимларини вужудга келтирган-ки, аҳли башарнинг бундай бебаҳо мулкани, маънавий хазиналарини бефарқлик билан бир-бирига қориштириб юборишимиз мутлақо ижобий натижалар бермайди.

Умуминсоний қадриятлар - уларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, аслида дастлаб ҳар бир миллат маънавий қадриятлари ўзига хос тизим шаклида намоён бўлади, кейинроқ ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси давомида аста-секин шакллантириб борган бундай тизимлар турли элат ва миллатларнинг ўзаро муносабатлари туфайли бир-бирини тушуниш, барча халқлар учун умумий бўлган жиҳатларни тадрижий англаб бориш жараёнида аста-секин умуминсоний моҳият касб этиб боради. Зотан, миллий маънавиятимиз замирини бизни ўзгалардан ажратиб турувчи моҳиятлар эмас, балки бирлаштирувчи омиллар ташкил этади.

Ҳеч қачон бир инсон ҳақиқатнинг тагига етган эмас. Чунки Борлиқ ҳақиқати – чексиз. Уни англаб етиш учун, биринчидан, шу кунгача инсоният эришган барча ютуқларни ўзлаштириш лозим бўлади. Аммо бутун инсоният яратиб қолдирган илмий меросни мукаммал ўзлаштириш бир киши учунгина эмас, ҳатто каттароқ илмий жамоалар учун ҳам оғирлик қилади. Иккинчидан, барча инсониятнинг етишган билимлари ҳам Борлиқ ҳақиқати олдида уммондан томчидек эмас. Шундай экан, воқеъ дунё ҳақидаги тасаввурларимизни қандай шакллантирганимиз мақсадга мувофиқроқ?

Умуминсоний маънавият бўлмайди, умуминсоний қадриятлар эса ҳар

бир миллат маънавиятида ўзига хос ва махсус тизим шаклида намоён бўлади. Чунки миллий маънавият тарихий ҳодиса, ўзбекнинг маънавий тақомили немис ёки хитой халқи бошидан кечирган тарихий жараёнлардан буткул фарқ қилувчи сиёсий-маданий макон ва замонда юз берган. Ҳар бир халқ моҳиятан умуминсоний бўлган қадриятларни тақомила ўзига хос шаклу шамойилда ифода этишининг сири шу ерда.

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига хослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади, аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Бутун дунё халқлари бир-бирини тушуниб яшашга интиломи лозим. Душманлик, ғайр қўзи билан қараш эмас, меҳр башариятни бирлаштиради. Бу улуг ҳақиқатни бизнинг аجدодларимиз аллақачон англаб етганлар. Аммо ўзгани тушуниш учун, ўзгага меҳр қўзи билан боқиш учун, аввало, инсон ўзлигини англаб етмоғи керак. Ўзлигини англамаган зот ҳеч қачон ўзгани тушунмайди, уни холис қабул қилмайди.

Маънавият доимо миллий бўлади, шу билан бирга унда умуминсоний қадриятларга зид нарсаси ҳам бўлмайди, чунки ҳар бир миллатнинг мустақил маънавий дунёси, маънавий қиёфаси бир пайтнинг ўзида ички моҳиятига, ўзак томирларига кўра, ўзга халқлар маънавияти билан умумий жиҳатларга, бутун башариятни бирлаштириб турувчи муштарак унсурларга эга бўлади. Маънавиятнинг таърифини миллат маънавиятига татбиқ этадиган бўлсак, уни миллат руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик, деб аташ жоиздир. Шундай экан, айна миллатимизни ўзга миллатлардан ажратиб турувчи моҳиятлар эмас, балки бирлаштирувчи омиллар миллий маънавият замирини ташкил этади. Фақат буни жўн тушуниш ҳам, жўнлаштириб талқин этиш ҳам –хато. Маънавиятимиздаги энг умуминсоний ғоялар ҳам ниҳоятда миллий бир тарзда ўзлигини намоён қилади, улар бошқа миллат маънавияти унсурларидан нусха кўчириш шаклида намоён бўлмайди.

Миллий маънавиятимиз анъаналари меъёр қонунига таянади. Мураккаб воқеликнинг турли жиҳатлари аро мутаносиблик, уйғунлик бўлишигина

инсоният тараққиёти учун, ҳаёт мукамаллиги учун асосий шарт эканлигини улуғ алломаларимиз ўз давридаёқ англаб етганлар ва ўз асарларида ифодалаб берганлар.

Бугун мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Президенти жаҳон тажрибаси ва миллий анъаналаримизга таянган ҳолда мутлақо янги модел яратмоқда ва у амалий ҳаётга татбиқ этилиб, шу кунгача ўзини оқлаб келмоқда. Унинг асосида мустақил давлатчилигимиз, иқтисодимиз, маънавий кадриятларимиз ривожланиб ва тараққий топиб бормоқда. Демак, бизнинг ижтимоий соҳалардаги изланишларимиз айна шу умумметодологик асосга таянмоғи замон ва макон руҳининг тақозосидир.

Хулоса:

Бизнинг буюк ватанимиз Ўзбекистон 1991 йил 31 август куни ўз мустақиллигини эълон қилди. Бу кун тарих зарварақларидан ўзининг муносиб ўрнини эгаллади. Шу кундан бошлаб дунё харитасида Ўзбекистон деб аталган янги давлат пайдо бўлди. Шу кундан бошлаб халқимиз ҳаётида кутилмаган катта ўзгаришлар бошланди. Неча йиллардан буён етиша олмаётган орзулар аста-секин ўз рўёбини топа бошлади. Бу кун халқимиз калбида бир умрга муҳрланиб қолди. Ҳаммамизга жуда яхши маълумки, халқимиз мустақилликгача бўлган даврда ўз бошидан оғир синовларни кечирди. Озодлик деб не-не буюк аجدодларимиз бевақт ҳаётдан қўз юмди. Уларнинг астойдил меҳнатлари билан, қолаверса, Президентимиз И.А.Каримовнинг кучли сиёсатлари туфайли буюк Ўзбекистон буюк давлатлар қаторидан муносиб ўрин эгалламоқда. Ўзбекистон мустақил бўлгач иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, соҳаларда илдам қадамлар боса бошлади. Ўзбекистонимиз мустақилликнинг илк кунлариданоқ, ўз рамзларига, миллий армиямизга, пул бирлигимизга, тилимиз, динимиз шу билан бирга ўз Қомусимизга ҳам эришдик. Аста – секин биз ёшлар учун кенг имкониятлар эшиги очила бошланди. Мамлакатимизнинг турли ерларида ўрта мактаблар, касб – ҳунар коллежлари, академик лицейлар, олий ўқув юртлари барпо этила бошлади.

Маънавият инсон кўнглида Ҳақ нурининг акс этишидир. Шу сабабли маънавият Борлиқ янглиғ бепоён. Инсон ақли бу бепоёнликни қамраб ола биладими? Даҳриёна тафаккурнинг энг ожиз томони шуки, инсон ақлининг ноқислиги аниқ-равшан бўла туриб, такаббурликка берилади, “дунёга ёлғиз ўзим хўжайинман” демоқчи бўлади. Биз инсонларнинг даҳрийлигимиз ҳам, бутпарастлигимиз ҳам ақлимизнинг ноқислиги, тахайюлимизнинг ожизлигидандир.

Инсон учун имтиҳон майдони бўлмиш бу дунё ҳаётига қадам қўйган ҳар бир шахс ўзига икки йўлдан бирини танлайди - инсоф ва диёнат, сабр ва

ризолик, ҳалоллик ва меҳр йўлини ёки норизолик ва бадбинлик, хиёнат ва худбинлик, харом ва қаҳр йўлини. Бири - адолат ва нурга, иккинчиси - залолат ва зулматга бошлайди. Ҳар биримизнинг тилагимиз саодатманд тақдир эрур. Аммо зулму зулмат сари қадам босиб, келажакдан яна нуру ёғду умид этсак, ўзимиз ҳаётда хиёнат ва каззобликни шиор қилиб, Аллоҳдан раҳмату шафоат кутсак, адолатга шак келтирган бўламиз.

Инсон ўз тақдирини олдиндан билмайди. Шундай экан, ким “аҳли қабул” бўлса, ўзгаларга меҳру савобни раво кўрса, ҳаётга яхшилик умиди билан қараса, эл-юрт олдида, инсонлар олдида, Ҳақ олдида ўзини масъул билиб, шунга мувофиқ фаолият кўрсатса, унинг тақдири ҳам хайрли тадбирига мувофиқ бўлиб чиқса, не ажаб.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., 2001.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008.
3. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т., 1994.
4. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996.
6. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996.
7. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. Т.-«Ўзбекистон» -1996.
8. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996.
9. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд Т.-«Ўзбекистон»- 1997.
10. Каримов И.А.. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. Т.- «Ўзбекистон»-1998.
11. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. Т.- «Ўзбекистон»- 1999.
12. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8–жилд. Т.-«Ўзбекистон»- 2000.
13. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2001.
14. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2001.
15. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2003.
16. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ.. 12-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2004.
17. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон,ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2005.
18. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. 14-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2006.
19. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимиз ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2001.
20. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда Т.-«Ўзбекистон»-1999.
21. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т., 1997.
22. «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги

- қонуннинг янги таҳрири. Т., 1998.
23. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. Т., 1993.
 24. Бехбудий. Танланган асарлар. .Т., 1999.
 25. Ғафуров И. Миллатнинг биллурланиши. Т., 1995.
 26. Жабборов Ш. Маънавиятнинг фалсафий кирралари.//”Маърифат”. 1996.
 27. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев А. Ватан туйғуси. Т., 1996.
 28. Имомназаров М.С. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар.Т., 1998.
 29. Имомназаров М.С. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Т., 1996.
 30. Комил маънавият - мустақиллик таянчи. Т., 1997.
 31. Маънавий камолот омиллари. Т., 1995.
 32. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. Т.- “Ўзбекистон”-2000
 33. Мусурмонова Ойниса. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. Т., 1996.
 34. Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. Т., 1997.
 35. Соғлом авлод орзуси. Т., 1998.
 36. Усманов М. Яхши фазилат инсонга зийнат. Т., 1992.
 37. Шайхова Х., Назаров Қ. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. Т., 1992.